

GÜNALTAY, Mehmet Şemsettin

nın gerektiğini ısrarla vurgular. Çünkü Allah tövbeleri kabul edendir ve merhamet edenlerin en merhametlisidir (bk. TEVBE).

BİBLİYOGRAFYA :

W. B. Selbie, *The Psychology of Religion*, Oxford 1924, s. 226-244; L. W. Grensted, *Psychology and God*, London 1936, s. 129-158; W. E. Oates, *The Psychology of Religion*, Waco 1973, s. 211-215; G. E. Scobie, *Psychology of Religion*, London 1975, s. 83-85; C. Bryant, *Depth Psychology and Religious Belief*, London 1987, s. 20-29; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993, s. 273-277; S. Freud, "Obsessive Acts and Religious Practices", *Collected Papers*, II, London 1924, s. 28-29; A. La Cocco, "Sin", *ER*, XIII, 325-331.

ALİ KÖSE

GÜNALTAY, Mehmet Şemsettin

(1883 - 1961)

İlim ve siyaset adamı,
Türkiye Cumhuriyeti'nin
on dördüncü başbakanı.

Eğin'de (Kemaliye) doğdu; babası müderris İbrâhim Edhem Efendi, annesi Sâliha Hanım'dır. Üsküdar Ravza-i Terakki Mektebi'ni, Vefa İdâdisi'ni ve birincilikle Dârülmualimîn-i Âliye'nin fen şubesini bitirdi (1905); bu arada özel olarak Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi.

İstanbul Dârüşşafaka'da hendese muallimliği, Kıbrıs İdâdisi'nde müdür muavinliği ve müdürlük, 1909'da Maarif Nezâreti tarafından tabii ilimler okumak üzere bir yıllığına gönderildiği İsviçre'nin Lozan Üniversitesi'nden döndükten sonra da Midilli İdâdisi'nde ve İstanbul Gelenbevi İdâdisi'nde müdürlük yaptı. 1915'te Dârülfünun Edebiyat Fakültesi medeniyet tarihi, 1917'de Süleymaniye Medresesi dinler tarihi, 1919'da Dârülfünun Edebiyat Fakültesi İslâm kavimleri tarihi ve Süleymaniye Medresesi İslâm felsefesi müderrisliklerine tayin edil-

di. 1922 yılında Şer'iyye Vekâleti Tedkikat ve Te'lifat Heyeti âzası oldu. 1924'te Dârülfünun İlahiyat Fakültesi dîn-i İslâm tarihi ve fıkıh tarihi müderrisliğinin yanı sıra fakülte sekreterliğine ve ertesi yıl da aynı fakültenin dekanlığına getirildi (TBMM Sicil Arşivi, Dosya nr. 622). 1931'de Türk Tarih Kurumu'na üye seçildi ve 1941'den itibaren ölümüne kadar bu kurumun başkanlığını yaptı. Bu arada Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ordinaryüs profesör olarak ders verdi.

İlmî faaliyetlerini devlet adamlığı ile birlikte yürüten Günaltay, 1915'te İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Ertuğrul (Bilecik) mebusu seçilerek meclise girdi ve Dârülfünun'un ıslahat çalışmalarında görev aldı; öğretmenlerin o günkü durumlarını dile getiren konuşmalar yaparak bu konuda kanun çıkarılmasına yardım etti. 1918'de Meclis-i Meb'ûsan idare memuru oldu; İttihat ve Terakki ileri gelenlerini sorgulayan komisyonda bulundu. Meclisin aynı yıl feshedilmesinden sonra nizamnâme gereği iki yıl daha idare memurluğu sıfatını sürdürdü. 1920'de Teceddüd Fırkası'nın kurucuları arasında, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul teşkilâtında, arkasından da Kuvâ-yi Milliye içinde yer aldı. 1925'te İstanbul belediye encümeni âzalığına ve bir süre sonra belediye reis vekilliğine seçildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki görevi ise 1923'te Cumhuriyet Halk Fırkası Sivas mebusu ve meclis başkan vekili olmasıyla başladı. Yedi dönem üstüste Sivas, bir dönem Erzincan milletvekili seçildi. 15 Ocak 1949 - 22 Mayıs 1950 tarihleri arasında tek parti devrinin son hükümet başkanlığını yaptı. İktidarın Demokrat Parti'ye geçmesinden sonra 1954'e kadar milletvekiliği görevine devam etti. 1958-1959 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul il başkanlığında bulundu. 27 Mayıs İhtilâli'nden sonra, Millî Birlik Komitesi ile beraber kurucu meclisi meydana getiren Temsilciler Meclisi üyeliğine seçildi. 1961 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul senatörü olarak yeniden meclise girdi. 20 Ekim 1961'de İstanbul'da öldü, vasiyeti üzerine Ankara'daki Cebeci Asrî Mezarlığı'na gömüldü.

İslâm düşüncesi ve tarihi üzerine birçok yayını bulunan Günaltay, 1327'den (1909) itibaren *Sırât-ı Müstakim* ve da-

ha sonra *Sebülürreşâd*'da çıkan makaleleri ve neşrettiği kitaplarıyla zamanın modernist İslâmcılar'ı arasında yer almıştır. Onun fikrî şahsiyetinin gelişimi üzerinde, içinde yaşadığı olayların ve yetiştiği dönemin büyük etkisi vardır. Salтанat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde ilim ve siyaseti birlikte yürütürken günün şartlarına uyarak düşüncelerinde ve siyasi faaliyetlerinde farklı ve zaman zaman da birbirine zıt fikirleri savunduğu görülür. Meselâ Meclis-i Meb'ûsan'da Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye kanunu görüşülürken din, ahlâk, eğitim-öğretim ve dinî yayınlar konusunda İslâm'a uygun olan ve milletvekillerinden büyük destek gören tezleri savunurken başbakanlığı sırasında bunun tam aksi bir tutumla Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesindeki ünlü değişikliğin yapılmasına sebep olmuştur (aş. bk.). Peyami Safa'ya göre birçok dinî eserin ve makalenin yazarı, din âlimi, şeriatçı ve laiklik düşmanı M. Şemsettin Bey başka, eski Cumhuriyet Halk Partisi başvekili, inkılâpçı, laik ve bunlardan da fazla olarak din öğretimi aleyhtarı Şemsettin Günaltay başkadır; bu iki şahsiyet yıllardan beri aynı vücutta birbiriyle ihtilâfsız ve kavgasız yaşamıştır (SR, IX/214, s. 221). Günaltay'ın da içinde bulunduğu bir heyetçe yazılan ve 1931'den 1950 yılına kadar okutulan tarih ders kitapları, verdiği İslâm tarihiyle ilgili yanlış bilgiler sebebiyle şiddetli tenkitlere mâruz kalmış, Günaltay bu kitaplarda gerçekleri çarpıtmasından ve din öğretimi hakkında sahip olduğu olumsuz görüşlerinden dolayı çeşitli çevrelerce ve özellikle İbrahim Arvas tarafından hakarete varacak derecede eleştirilmiş, konu bir basın davası olarak mahkemeye intikal etmiştir (1959).

Günaltay, dönemin hâkim cereyanı olan pozitivist felsefe ve zihniyetin etkisi altında oluşturduğu bazı fikirlerini İslâm kaynaklarında temel aramaya çalışmıştır. Bu arada Gazzâlî'yi İslâm felsefesinin gelişmesini engellemekle suçlamış, ictihad kapısının kapandığı yoldaki kanaate şiddetle karşı çıkmış, bu kanaatin İslâm dünyasının gelişmesine engel teşkil ettiğini ileri sürmüştür. Tasavvuf mensuplarını, din adamlarını, tekke ve medreseleri de eleştirmiş, İslâmiyet'in akılcı bir din olduğunu, müsbet ilimlere ağırlık verdiğini, müslümanların geri kalmasından İslâmiyet'in değil bu kurumların sorumlu tutulması

Mehmet
Şemsettin
Günaltay

gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Tanzimat aydınlarının radikal tavırlarıyla Türk toplumuna zarar verdiklerini, cahil gericilerle cahil ilericiler arasında fark bulunmadığını ifade etmiştir.

Fen ve tabii ilimler öğrenimi gördüğü halde M. Şemsettin Günaltay Cumhuriyet devrinde daha çok tarihçi yönüyle tanınmıştır; eserleri ve konferansları da genellikle tarih üzerinedir. Tarihçiliğe Ziya Gökalp'le tanıştıktan sonra başlamış ve onun fikirlerinden etkilenmiştir. Batılı tarihçilerin metotlarını incelemiş, onların yorum getirerek tenkitli tarih yazdıklarını, buna karşılık İslâm tarihçilerinin doğrudan doğruya olayları vermekle yetindiklerini, yorum ve değerlendirmeleri okuyucuya bıraktıklarını, bu bakımdan müslüman müelliflerce yazılan tarih kaynaklarının daha sağlam ve güvenilir olduğunu söylemiş, Batılı tarihçilerin İslâm tarihçileri hakkındaki iddia ve ithamlarını reddetmiştir.

Kuvvetli bir medrese öğrenimi gören, hem Doğu'yu hem Batı'yı yakından tanıma imkânı bulan ve birkaç dil bilen Günaltay düşünceleri, eserleri ve devlet adamlığıyla Cumhuriyet devrinde din-devlet ilişkilerinin şekillenmesinde önemli rol oynamış, özellikle başbakanlığı döneminde din, din eğitimi ve laiklik politikalarında gerçekleştirilen değişiklik ve yeni düzenlemelerde etkili olmuştur. Daha önce bu konuda Cumhuriyet Halk Partisi'nin VII. kongresinde (Aralık 1947) alınan kararların uygulamaya geçirilmesini Günaltay hükümeti sağladı. 24 Ocak 1949'da meclise sunulan hükümet programında vatandaşın çocuğuna din bilgisi verme hakkını kullanabilmesi için gereken imkânların hazırlanacağı açıklanıyor ve ihtiyarî din öğretimine başlanacağı belirtiliyordu (Arar, s. 205). Cumhuriyet dönemi hükümet programlarında ilk defa din öğretimine yer verilmesi halk tarafından büyük bir sevinçle karşılandı. Önceki hükümet zamanında Millî Eğitim Bakanlığı'nca hazırlatılan, Nurettin Artam ile Nurettin Sevin'in birlikte yazdıkları *Müslüman Çocuğunun Kitabı* (Ankara 1948), ihtiva ettiği fahiş yanlışlıklar sebebiyle mecliste ve basında şiddetli tenkitlere uğramıştı. Günaltay'ın isteğiyle bu kitabın ilkokullarda okutulmasından vazgeçilerek yerine 1949-1950 ders yılından itibaren Ahmet Hamdi Akseki'ye yazdırılan kitapların konulması din öğretimi bakımından olumlu bir adım

teşkil etmiştir. Ayrıca 1949'da imam-hatip kurslarının açılması ve Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi'nin kurulması, bazı Türk büyüklerinin türbelerini ziyarete imkân veren 5566 sayı ve 1 Mart 1950 tarihli kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilâtının daha iyi hale getirilmesini amaçlayan 5634 sayı ve 23 Mart 1950 tarihli kanunun çıkarılması, seçim mevzuatının değiştirilerek tek parti devrinin kapanmasını sağlayan gizli oy-açık tasnife dayalı tek dereceli seçim sisteminin getirilmesi gibi önemli düzenlemeler de onun başbakanlığı zamanında gerçekleştirilmiştir. Fakat bu gelişmelere karşılık Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesinde dinî hayati kısıtlayıcı nitelikte yapılan değişiklik de bu dönemde olmuştur. Mecliste cereyan eden müzakerelerde bu değişikliğe karşı en ciddi itirazlar Millet Partisi'nin meclis grubu başkanı Osman Nuri Köni'den gelmiş, birçok milletvekilinin de onu desteklemesine rağmen tasarı Başbakan M. Şemsettin Günaltay ile Demokrat Parti sözcüsü Mehmed Fuad Köprülü'nün görüşleri yönünde kabul edilmiş (16 Haziran 1949) ve bu madde, ancak kırk iki yıl sonra 12 Nisan 1991 tarihinde yürürlükten kaldırılabilmiştir.

Eserleri. 1. *Fennin En Son Keşfiyatından Telsiz Telgraf, Esir, Mevcât-ı Esiriye, Röntgen, Radyum, İyotlar, Elektronlar* (İstanbul 1328). 2. *Hurâfattan Hakikata* (İstanbul 1332). *Sebülürreşâd*'daki bazı yazılarını ihtiva eden bu kitapta İslamiyet'in ilerlemeye engel olmadığı, ancak sonradan karıştırılan hurafelerden arındırılması gerektiği görüşü üzerinde durur ve Asr-ı saâdet ile daha sonraki dönemleri karşılaştırarak Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinle bugünkü müslümanların dini arasında büyük farklar bulunduğunu söyler. 3. *Târîh-i Edyân* (İstanbul 1338). Bu eserinde din, dinlerin tasnifi ve din fikri üzerinde durduktan sonra tabii dinlerle (animizm, fetişizm, totemizm) Hinduizm, Budizm ve Taoizm gibi Uzakdoğu dinlerini inceler. 4. *Mâziden Âtiye* (İstanbul 1339). Türk tarihine ait yazılarının yer aldığı bu eserde İslâm'dan önceki Türkler'i ele almış, Ziya Gökalp'in de etkisiyle kurtuluşu İslâmlaşmak, muâsırlaşmak ve Türkleşmek'te bulduğunu açıklamıştır. 5. *Zulmetten Nûra* (İstanbul 1341). 1913'ten itibaren *Sebülürreşâd*'da yayımladığı yazılarından oluşan bu eserde İslâm âleminin fikrî çö-

küşünün sebepleri ve kurtuluş yolları üzerinde durmuş, İslâm'ın üstünlüklerini anlatmıştır. Mehmed Âkif Ersoy'un övgüsünü kazanan eser halk arasında geniş ilgi görmüştür. Rıfki Melül Meriç, Ankara İlahiyat Fakültesi'ndeki derslerinde *Hurâfattan Hakikata, Mâziden Âtiye ve Zulmetten Nûra* adlı eserlerin Midilli İdadîsi müdürü Orhan Bey'e ait olduğunu ileri sürmüştür (*TDEA*, III, 404). 6. *İslâm'da Târih ve Müverrihler* (İstanbul 1339-1341). İslâm tarihçileri ve eserlerini konu alan bu kitap, Yüksel Kanar tarafından sadeleştirilerek *İslâm Tarihinin Kaynakları Târih ve Müverrihler* adıyla yeniden yayımlanmıştır (İstanbul 1991). 7. *İslâm Târîhi* (birinci kitap, İstanbul 1338 r./1341). İslâm öncesi Arap tarihinden bahseder. 8. *Felsefe-i Ülä**. Eserin alt başlığı *İsbât-ı Vâcib ve Ruh Nazariyeleri*'dir (İstanbul 1339-1341, 1994). 9. *Müntehab-ı Kirâat* (İstanbul 1339 r./1923). 10. *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti* (Ankara 1933). 11. *Mezopotamya Sümerler, Akadlar, Gutiler, Amürüler, Kassitler, Asurlular, Mittaniler, İkinci Bâbil İmparatorluğu* (İstanbul 1934). 12. *Suriye ve Palestin* (İstanbul 1934). 13. *İbrânîler* (İstanbul 1936). 14. *Türk Tarihinin İlk Devirleri, Uzak Şark, Kadim Çin ve Hind* (İstanbul 1937). 15. *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya* (İstanbul 1937). 16. *La décadence du monde musulman est-elle à l'invasion des Seldjoukides* (İstanbul 1937). 17. *Dil ve Tarih Tezimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar* (Hasan Tankut'la birlikte, İstanbul 1938). 18. *Tarih: Lise I* (İstanbul 1939). 19. *Yakın Şark II: Anadolu, En Eski Çağlardan Akamenişler İstilasına Kadar* (Ankara 1946). 20. *Yakın Şark III: Suriye ve Filistin* (Ankara 1947). 21. *İran Tarihi: En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferi'ne Kadar* (I. c., Ankara 1948). 22. *Yakın Şark IV: Perslerden Romalılara Kadar-Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları* (I. bölüm, Ankara 1951).

Türk Ansiklopedisi'nde müşavir ve yazar olarak çalışan Günaltay'ın *Sırât-ı Müstakim* ve *Sebülürreşâd*'dan başka *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Türk Tarih Kurumu Belleten, Düşünce ve İslâm* dergilerinde de pek çok makalesi yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

TBMM Sicil Arşivi, Dosya nr. 622, Albüm sıra nr. 104; TC Emekli Sandığı Arşivi, Dosya nr. 83-990-043; *TC Devlet Salnâmesi*, İstanbul 1925-26, s. 188-189; İbrahim Alaeddin Gövsa, *Meşhur Adamlar: Hayatları, Eserleri*, İstanbul 1933-36, IV, 1490; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul 1966), İstanbul 1979, s. 388-391; İ. Arar, *Hükümet Programları: 1920-1968*, İstanbul 1968, s. 205; Sadık Albayrak, *Son Devrin İslâm Akademisi*, İstanbul 1973, s. 12-19; Fahri Çoker, *TTK Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Ankara 1983, s. 315-319; Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğimiz*, İstanbul 1984, s. 100; İbrahim Ağah Çubukçu, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, Ankara 1986, s. 206-213; İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul 1987, II, 403-405; Osman Keskiöğlü v.dğr., *Son Çağda İslâm Dünyasında Fikir Hareketleri*, Ankara 1989, s. 176-194; Neşet Tokum, *Türkiye'de Anti-Materyalist Felsefe (Spiritualizm) - İlk Temsilciler*, İstanbul 1996, s. 251-285; Mehmed Akif Ersoy, "Tenkid ve Takriz, Zulmetten Nûra", *SR, X/245* (1329), s. 187-188; *TBMM Meclis-i Meb'ûsan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, İctimâ 4, İn'ikad 58, 27 Şubat 1334 (1918), s. 1012; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem VIII, C. 16, Toplantı 3, 49, Birleşim 22, Ankara 1949, 50, Ö. 1, s. 446-452; *SR, IX/214* (1375/1956), s. 221; "Şemseddin Günaltay", *TD, XII/16* (1961), s. 125-127; *TTK Bildiriler*, IV (1967), s. 2-6, 475-477; M. Şevki Aydın, "Mehmed Şemseddin'in Eğitim Anlayışı", *EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, Kayseri 1988, s. 237-252; "Şemseddin Günaltay", *TA, XVIII*, 174-175; Kemal Karpat, "Türkler (Cumhuriyet Devri)", *İA, XII*, 403; "Günaltay", *TDEA, III*, 404-405.

KÂMİL ŞAHİN

GÜNEŞ

- I. DİNLER TARİHİ
- II. KUR'AN ve HADİS
- III. ASTRONOMİ
- IV. EDEBİYAT

I. DİNLER TARİHİ

Türkçe'nin çeşitli lehçelerinde küneş ve Kıpçak Türkçesi'nde kuyaş şeklinde söylenen kelimenin aslı kün (gün) olup dünyanın kendi etrafında bir defa dönüşünün aydınlık kısmı ile (kündüz/gündüz; karanlık kısmı tün/dün) onu aydınlatan gök cismine verilen addır (Clauson, s. 725, 729, 734).

İnsanlık tarihinde güneş kültüne tarih öncesi devirlerden itibaren rastlanmaktadır. Kendisine tapılan bir nesne olarak güneş, zamanla gelişen din sistemleri içinde soyutlaşmak suretiyle sembolik bir kavram haline gelmiştir. Başlangıçta güneşin hayat bahşedici özelliği ve sonraları zamanı tesbit etmekteki yararlılığı göz önüne alındığında güneş kültürünün değişik coğrafyalarda eş zamanlı

olarak başladığı kabul edilebilir. Bununla birlikte bilhassa soğuk kuzey iklimlerinde güneşin hayat verici özelliği, bu iklimlerde gelişen dinlerin güneş kültü anlayışlarını daha fazla etkilemiş olmalıdır. Zihni gelişmenin ileri basamaklarında güneşin semavî yönü takvim ve falcılık alanlarında da uygulamaya konulmuştur. Tarih öncesi devirlerde güneş kültüyle ilgili bilgilerin çoğu arkeolojik malzemeden gelir. Kuzey Avrupa'nın, Alacahöyük başta olmak üzere Anadolu'nun ve Kafkasya'nın çeşitli arkeolojik merkezlerinde yapılan kazılarda ele geçirilen Bronz Çağı'na ait çok sayıda güneş kursunun güneş kültüründe kullanıldığı bilinmektedir. Öte yandan arkeoloji terminolojisinde "svastika" (gamalı haç) denilen tarih öncesi bezeme motifine de stilize edilmiş güneş kursudur.

Sumerler'de güneş tanrısı, kült merkezi Larsa olan Utu idi ve ay tanrısı Nanna'nın oğlu kabul ediliyordu. Her gün doğuşundan batışına kadar gökyüzünde dört fırtına ilâhî tarafından çekilen bir araba ile yol aldığına inanılırdı. Utu aynı zamanda adalet tanrısı idi ve dürüst insanların yardımcısı, kötülerin düşmanı kabul ediliyordu; yeminler de onun adı üzerine edilirdi. Utu, benzer fonksiyonlarla ve Şamaş (Ar. şems) adıyla Sâmi Akkadlar'a, gelişen Mezopotamya uygarlığı aracılığıyla da Anadolu'da oturan ve Hint-Avrupalı bir kavim olan Hititler'e geçmiştir.

Eski Mısır'da güneş kültüyle ilgisi bulunan tanrıların kozmogoni ile de yakından ilgili oldukları ve yaratılışta önemli rol oynadıkları görülür. İlk kozmogoni, güneş tanrısı Atum'u yaratıcı tanrı ve onun kült merkezi İunu (Heliopolis; geniş bilgi için bk. AYNİŞEMS) şehri de yaratılış yeri olarak göstermektedir. Daha sonra panteonda güneşle ilgili başka tanrıların da ortaya çıktığı görülür. Bunların en önemlileri güneşin sabah, öğle ve akşam görünüşlerini temsil eden Amon, Ra ve Ptağ üçlüsü idi. Horus da şahin şeklinde bir gök tanrısıydı ve gözlerinden bir güneş, diğeri ay olarak telakki ediliyordu. Uzun Mısır tarihinde zaman zaman Aşağı veya Yukarı Mısır'ın yükselmesi yahut birleşmesi gibi siyasî sebeplere bağlı olarak bazı tanrıların daha fazla önem kazandığı ve bazan da birbirleriyle özdeşleştikleri görülür. Önce Eski Krallık döneminde Ra, Heliopolis'te Atum'la Ra-Atum şeklinde özdeşleştirilerek ilk varolan tanrı sayılmış ve hem yer hem de gök tanrısı olarak kozmik

düzenin koruyucusu kabul edilmiştir. Daha sonra Orta Krallık döneminde hükümet merkezinin Thebes'e taşınması Ra'nın, kült merkezi bu şehir olan Amon'la birleştirilmesine yol açmış, böylece Aşağı ve Yukarı Mısır'ın millî tanrısı haline gelen Amon-Ra, tanrıların kralı ve aynı zamanda firavunların da babası sayılmıştır. Yeni Krallık dönemi firavunlarından IV. Amonofis (m.ö. 1363-1347), tahta çıktıktan kısa bir müddet sonra aslında güneşin tam zeval vaktindeki durumunun sembolü olan güneş kursunun tanrısı Aton'u, yani kavram olarak en güçlü güneşi tek tanrı ilân etti ve Akhetaton ("Aton'un ufku"; bugünkü Amarna höyüğü) adını verdiği yeni bir şehir kurarak idare merkezini oraya taşıdı; kendi adını da Akhenaton'a (Aton'un hizmetkârı) çevirdi. Ancak diğer tanrılara tapınma yasaklanıp Aton devlet zoruyla hâkim kıldığı için halk tarafından benimsenmedi. Sonuçta Amon-Ra rahiplerinin başlattığı kanlı bir ayaklanma ile tarihin belgelerle tesbit edilebilen bu ilk monoteizmi ortadan kaldırdı ve yine eski düzene dönüldü. Mısır'da güneşin değişik isim ve sıfatlarla da olsa daima en önemli tanrı durumunda bulunması, hayat vericiliğinin ve kozmogonideki yerinin yanı sıra firavunların babası sayılmasının da etkisiyledir.

Eski İnan dininin bir taraftan Grek ve Roma, diğer taraftan Hindistan'ın Vedalar dönemi diniele etkileşimi söz konusudur; bu durum güneş kültü alanında da kendini göstermektedir. Eski Hint ve İnan metinlerinde "gök" anlamına gelen Varuna ve "gün ışığı, aydınlık" anlamına gelen Mitra isimleri ortaktır. Avesta'da güneş hvar adını alır. Yasta'da (VI, VII) özel bir güneş kültürünün olduğu bilinmektedir. Bu, Bundahışn (V. 1-7) ve Şâyast İâ-Şâyast'ta (XXI, 1-7) çeşitli açılardan dile getirilir. Fakat eski İnan'ın en önemli güneş kültü tanrı Mitra etrafında teşekkül etmiştir. Zerdüşť öncesi dönemde kutsal antlaşma ve ışığın tanrısı olarak bilinen Mitra, Avesta'da savaşçı bir tanrı konumunda görülür ve bir ilâhi ona adanmıştır (Yasta 10). Zerdüşťi takviminin yedinci ayında kutlanan Mihricân bayramı da onun adına düzenleniyordu. Ahamenî metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla Ahura Mazda ve Anahita ile birlikte Mitra'ya da tapılmaktaydı. Mitra, Kuşan İmparatorluğu döneminde Mioro adını almış ve sikkelerde bir güneş ilâhî olarak tasvir edilmiştir. Temelde ışığın tanrısı olan Mitra hızlı atlarıyla